

Tanulmányok

A RÓMAI TÖRTÉNETI KUTATÁS HELYZETE

(A királyság és a köztársaság kora)

FERENCZY ENDRE

Róma legrégebbi történetének, a királyság és köztársaság korának kutatása az utolsó negyedszázadban jelentős előrehaladást tett, és jellegét tekintve is lényeges átalakuláson ment keresztül. Az előrehaladást elsősorban a rokon- és szomszédos tudományokkal való együttműködés tette lehetővé, ill. azoknak az eredményeknek a felhasználása, melyeket ezek a tudományterületek elértek. Itt mindjárt meg kell jegyezni, hogy az ókortörténetnek a rokon- és határtudományokkal való együttműködés olyan egymásrahatást is eredményezett, hogy pl. az addig a jogtudománnyal szoros rokonságot tartó, dogmatikus irányzatú római jog teljességgel történeti tudománnyá alakult át, és ugyanígy a klasszika archaeológia is a művészettörténettel fennálló kapcsolatait a korábbinál jóval erősebb történeti orientációval szélesítette ki. Az ókori történet és ezen belül a római történet jellegében megfigyelhető átalakulás, a szemlélet és a kutatási módszerek változásán is lemérhető. A 2. világháború befejezéséig a történeti kutatás középpontjában – a Szovjetuniót kivéve – általában az uralkodók és a vezető (felső) társadalmi osztályok sorsa állott; az utolsó negyedszázadban viszont megnőtt a kutatók érdeklődése még a kapitalista világ országaiban is, a korábban kevés figyelemre méltított osztályok, a társadalom alsó szférái, köztük elsősorban a rabszolgák sorsa iránt. A történelmi materializmus uralkodó szemléletté és módszerré vált a szocialista országok történetkutatásában, de hatása, ill. vonzóereje megfigyelhető a nem szocialista országok haladó szellemű tudósai között is, előmozdítva a történeti folyamatok realista megközelítését és kitágítva a kutatók perspektíváit. A római történet legújabb alkotásait olyan komplex módszerek alkalmazása jellemzi, melyek túllépnek a hagyományos filológiai-kritikai módszer keretein, lényegesen kibővítve azokat a határ- és rokontudományok módszereinek az átvételével.

A római történet archaikus korszakának a kutatását az utóbbi évtizedekben elmélyítette az a specializálódás, mely (a Róma történetét megelőző és a legrégebbi római történettel egyidejű) itáliai történet részterületei között már korábban megindult. Ez utóbbiak közül az etruszkológia változatlanul megőrizte vezető

szerepét.¹ Erről tanúskodik a monográfiák és tanulmányok viszonylag nagy száma, és jogosságát igazolják a legutóbbi idők ásatási eredményei is (köztük a pyrgii bilinguis felirat; a clusiumi arany fibula felirata stb.).² Az etruszkológia mellett megnőtt a jelentősége a Magna Graeciával foglalkozó kutatásoknak, főleg pedig a görög civilizáció közép-itáliai terjedését nyomon kísérő régészeti vizsgálatoknak, melyek Latium (és Róma) korai történetét új megvilágításba helyezték. A Róma fellépése előtti itáliai történet jelentősége növekedésének és az ebből eredő új szemléletnek köszönhető, hogy Itália legrégebbi történetét ma már nem egyoldalúan, Róma szemével nézve rekonstruáljuk, hanem ellenkezőleg, a legrégebbi római történet minősül az itáliai történet egyik részterületének.³

Bár a klasszika archaeologia területén mozognak, (a nemzetközi kutatás egybehangzó véleménye szerint) eredményeik révén a történeti kutatás szempontjából is fontosak Szilágyi J. György tanulmányai az etruszk-korinthosi vázafestészetről.⁴ Ezek a tanulmányok rávilágítottak arra, hogy i. e. 630 és 530 között, amidőn Itáliában az etruszk expansio a legnagyobb mérvű volt, Vulciban, majd Caerében és Tarquiniában jelentős műhelyek jöttek létre, melyekből a korinthosi stílust utánzó etruszk vázafestészet alkotásai kikerültek. Szilágyi nemcsak mintaszerű leírást nyújt a vázákról, hanem stílusjegyeik alapján alkotómestereiket is meghatározza. Alföldi András *Römische Frühgeschichte*, Heidelberg 1976. c. művének egyik fejezetét Szilágyi J. György írta, aminek az adott aktualitást, hogy *Early Rome and the Latins* c. művének (Ann Arbor 1965) vitájában a Róma fölötti etruszk uralomra vonatkozó elméletét Alföldi nem utolsósorban Szilágyi eredményeire építette.⁵

A Róma-történetnek az első pun háborúig terjedő korszakában (i. e. 735–264) a királyság korát és a királyság és köztársaság közötti átmenet időszakát (i. e. 753–451) a racionalista hyperkritika (Pais, Beloch, Kornemann stb.) visszaszorulását követően (a 30-as évektől az 50-es évekig) az irodalmi tradícióhoz ragaszkodó irány képviselői (Altheim, Pareti, Giannelli stb.) erősen konzervatív szellemben rekonstruálták. Az utolsó két évtizedben – elsősorban magában Rómában és a környező területeken folytatott újabb ásatások eredményeire hivatkozva – E. Gjerstad, R. Bloch, Müller-Karpe, valamint R. Werner és Alföldi András kétségbeviták, ill. lényegesen revideálták a római tradíció és a

¹ Az etruszk kutatások állásáról: *Historia* 6. 1957. 1 skk., M. Pallottino: *Etruscologia*⁶, Milano 1973.

² Az erre vonatkozó irodalom: Pallottino id. m. 136.; J. Heurgon: *Mélanges de l'École française à Rome* 83, 1971. 9 skk.

³ Vö. Pallottino: *Sul concetto di storia italica*, *Mélanges offerts a Jacques Heurgon*, 1976. 771 sk.

⁴ *Wiss., Zeitschr. d. Univ. Rostock* 16. 1967. 543 sk., *Arch. Cl.* 20. 1968. 1 sk., *Studi Etruschi* 40. 1972. 19 sk.

⁵ *Entwurf der Geschichte der etrusko-korinthischen figürlichen Vasenmalerei*, Rom *Frühgeschichte*, 183. sk.

hozzá ragaszkodó kutatók megállapításait.⁶ Viszont a római tradíció megbízhatósága mellett foglalt állást az olasz történészeken kívül a francia, a német és a szovjet kutatók többsége. A jogtörténeti feldolgozások ugyancsak a konzervatív irányt támogatják.⁷

A magyar kutatás nemcsak figyelemmel kísérte az archaikus római történet területén elért kutatási eredményeket és a körülöttük kialakult vitákat, hanem állást is foglalt velük kapcsolatban. Hahn István új kutatásokon felépülő tanulmányában, mely az összehasonlító társadalomtörténet szempontjait érvényesíti, elemezte az archaikus társadalmak, főként pedig a legrégebb római társadalom szervezetét. Ennek során felhívta a figyelmet a nemzeti társadalmak bomlási folyamatának két, éppen annyira érdekes, mint fontos jellemzőjére: a terminológiai differenciálásra és a numerikus rögzítésre. Meggyőzően mutat rá továbbá azoknak az ókori és ezeket elfogadó modern nézeteknek a tévedésére, melyek a cliensek és a plebejusok eredeti azonosságát vallják és a plebs kialakulását egy különböző történeti eredőkből létrejövő fejlődés eredményének állítja be.⁸ A királyság és a korai köztársaság társadalmi és politikai intézményeinek fejlődését vizsgálta Ferenczy Endre: *From the Patrician State to the Patricio-Plebeian State* c. könyvében⁹ és több idevágó dolgozatában.¹⁰ Megállapításai szerint a római történet legrégebb korszakára vonatkozó későn kialakult annalista tradícióban

⁶ Gjerstad és Bloch mintegy 200 évvel későbbi időpontra teszi a város alapítását és a királyság korának végét i. e. 451-re helyezte; Müller-Karpe a város ősenek tekinthető települést a Palatinuson a 10. sz.-ra datálta, bár ő a szerinte a dél-itáliai görögség hatása alatt kialakuló várossá szerveződést az irodalmi hagyománnyal megegyezően – akárcsak Riemann – az i. e. 8. sz.-ra tette. R. Werner szerint a köztársaság 470 körül kezdődött; Alföldi tagadja a Latium fölötti római hegemoniát a királyság korában és kétségbe vonja a tradíció adatait, melyek szerint egyedül Tarquinii uralkodott volna az etruszk városok közül Róma fölött stb.

⁷ Vö. az ANRW I. 1–2.-ben közölt tanulmányokat, amelyekben a konzervatív irány hívei (De Martino, Frezza, Crifò stb.) és a kritikai irány képviselői (Gjerstad, Poucet, Bloch stb.) egyaránt kifejtik álláspontjukat.

⁸ A plebejusok és a nemzeti társadalom, *Ant. Tan.* 21. 2. 1974. 150 sk. = *Plebei i rodovoe obscseszivo*, *Studia Historica* 94. 1975. = *The Plebeians and Clan Society*, *Oikumene* 1, 1976. 45 sk.

⁹ Budapest, 1976. Eddig megjelent recenziói: J.–Cl. Richard, *REL* 55. 1977. 40 sk., A. Magdelain, *Revue historique de droit français et étranger* 55. 1977. 654 sk., H. Kalex, *Deutsche Literaturzeitung* 1977/10–11. 728 sk., Z. Péteri, *Acta Iuridica Acad. Scient. Hung.* 19. 1977. 223 sk., E. Gabba, *Athenaeum* 56. 1978. 424 sk.

¹⁰ *Die römisch-punischen Verträge und die Protohistorie des commercium*, *RIDA* 1969. 16. 259 sk., *Zur Verfassungsgeschichte der Frührepublik*, *Festschrift Altheim*, Berlin 1969. 136 sk., *Die „Grundgesetze“ der römischen Republik*, *Festgabe von Lübtow*, Berlin 1970. 267 sk., *Über das „Ius Flavianum“*, *Studi Grosso V. Torino* 1972. 181 sk., *Vom Ursprung der „decemviri stilitibus“ iudicandis*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung* 89, 1972. 338 sk., *L'adsertor libertatis nell'età della repubblica romana arcaica*, *Studi Donatuti I. Milano* 1973. 387 sk., *Die Bevölkerung von minderm Recht Roms zur Zeit der Frührepublik*, *Acta Ant.* 21. 1973. 153 sk., *Die erste Entwicklungsphase der Verfassung der römischen Republik*, *Ann. Univ. Scient. Budapestin.* 3. 1975. 65 sk., *Zum foedus Cassianum*, *RIDA* 22. 1975. 223 sk., *„Ufi legassit... ita ius esto“*, *Oikumene* 1. 1976. 173 sk., *L'immigrazione della „gens Claudia“ e l'origine delle tribù territoriali*, *Labeo* 22., 1976. 362. sk., *A római házasságjog kialakulása*, *Ant. Tan.* 23. 1976. 28 sk., *Sulla genesi delle servitù prediali*, *Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano „Vittorio Scialoja“*, *Terza Serie*, Vol. XIX. (Volume LXXX della collezione) 43 skk.

az egykorú források (feljegyzések) hiánya, a nemzetségek visszaemlékezésében fennmaradt mondai színezetű forrásanyag heroizáló tendenciái, és a nemzeti büszkeségtől sugallt tudatos hamisítások ellenére, vannak olyan történeti értékű támpontok, melyekre Róma legrégebb történetének rekonstrukciója felépülhet (a Róma–Karthago közötti szerződések, a helyi (nemzetségi) tribus-szervezet bevezetése, a plebs önálló szervezkedése, a foedus Cassianum stb.). F. E. könyve a gall betörés utáni római külpolitika új koncepcióját mutatja be. Részletesen foglalkozik Appius Claudius Caecus életével és reformtevékenységével, mely céljának az athénihez nem egy tekintetben hasonló demokratikus alkotmány bevezetését tekintette. A római uralkodó osztály ellenállása következtében Appius Claudius célját nem érte el: reformjainak csak töredéke valósult meg.¹¹

A következő nagy korszak: a Földközi-tenger medencéjének meghódítása és Róma nagyhatalommá emelkedése (i. e. 264–146), teljességgel új helyzet elé állítja a kutatót. Míg az ezt megelőző korszakok rekonstrukciója elé a források hiánya, ill. megbízhatatlansága állít akadályokat, itt jelentős számú irodalmi forrásanyag mellett, már egykorú és közvetlen források (feliratok, pénzek stb.) is állnak a kutatás rendelkezésére. A rabszolgaság, melynek terjedése már a királyság és a korai köztársaság idején kimutatható, az Itália egyesítéséért folytatott harcok alatt vált jelentékennyé, majd a Földközi-tenger medencéje meghódításáért vívott háborúk nyomán Róma gazdasági és társadalmi életének meghatározó tényezőjévé emelkedett. A római társadalomban ezzel egyidejűleg mélyreható átalakulási folyamat ment végbe: egy új társadalmi réteg, a pénzembereké (equites) emelkedik fel, a plebs rustica gazdasági romlása viszont teljessé válik.

Az ezzel a korrall foglalkozó külföldi irodalom olyan terjedelmes, hogy be kell érnem azokra a legújabb művekre való utalással, melyek a kutatás jelenlegi állásáról számot adnak és a korábbi szakirodalmat is tartalmazzák. H. Bengtson,¹² K. Christ¹³ és Giannelli-Mazzarino¹⁴ jelentős bibliográfiát is nyújtó összefoglalásai mellett W. Hoffmann, R. Werner, L. Raditsa, E. Will és H. Helm tanulmányaira utalok, melyek a H. Temporini által szerkesztett ANRW I. 1. kötetben (Berlin–New York 1972) láttak napvilágot.

A magyar kutatók között Hahn István – akinek Appianusszal kapcsolatos munkásságát részletesebben később fogjuk ismertetni – fontos tanulmányt szentelt az alexandriai történetíró Annibaiké-ja forrásai vizsgálatának.¹⁵ Miután meggyőzően bebizonyította, hogy Appianus más forrásból merítette Hannibal jellemzését, mint a 2. pun háborút tárgyaló előttünk ismert többi történetíró, Appianus szövegének és Fabius Pictor fennmaradt töredékeinek kritikai elemzése alapján valószínűsíti, hogy az első római annalista görögül írt műve volt a forrása Appianusnak az Annibaiké megírásában.

¹¹ From the Patrician State . . . 120 sk.

¹² Grundriss der röm. Geschichte², München 1970. 82 sk.

¹³ Römische Geschichte, Darmstadt 1973. passim.

¹⁴ Trattato di storia romana³, Roma 1965. 206 sk.

¹⁵ Appian und Hannibal, Acta Ant. 20. 1972. 95 sk.

Maróti Egon munkásságának jelentékeny hányada ennek (és a következő) kornak a problémáival foglalkozik. Kutatásainak középpontjában az itáliai közepes nagyságú árutermelő birtok problémái állnak, és ennek megfelelően, módszeres és beható vizsgálatok alá veti M. Porcius Cato (és M. Terentius Varro) mezőgazdaságról írt művét, melynek magyar fordításához jelentékeny bevezető tanulmányt írt.¹⁶ Több tanulmányában foglalkozik M. E. magának Catónak, a nagy censornak az alakjával és élete és munkássága, valamint kora történeti eseményei adataiból igyekszik megrajzolni a valóságos Cato-arckép vonásait.¹⁷ Bár természetesen Cato egész írói oeuvre-je érdekli, főként a *De agricultura* speciális kutatásainak a tárgya. M. E.-nak az itáliai mezőgazdasági árutermelés kibontakozásáról írt doktori értekezése, mely az ezen a területen folytatott kutatásainak záróköve, a marxista szemléletű ókori gazdaságtörténet jelentős alkotása.¹⁸

E kor jogtörténeti problémái közül a szabad munkaerő bérbeadásának a kérdésével foglalkozik Csillag P. tanulmánya,¹⁹ míg Ferenczy E. az i. e. 2. században Róma szellemi életére befolyást gyakorló görög jogi gondolkodás hatásának tulajdonítja a római igazságszolgáltatásban nagy jelentőségű *bona fides* fogalom kialakulását.²⁰

A következő kornak (i. e. 146–78), bár jelentékeny küllháborúk is folytak, fő jellegzetességét az élesedő osztályharc, a sorozatos rabszolgafelkelések, a populares és az *optimates* küzdelmei és az itáliai szövetségeseeknek az egyenjóságért vívott háborúja szolgáltatja. E kor primer forrásai: Poseidonios *Historiae* c. műve, Fannius, Calpurnius Piso és Sempronius Tuditanus *Annales-ei*, Aemilius Scaurus és Rutilius Rufus memoárjai (elenyésző töredékek kivételével) elvesztek, viszont a Gracchusok földreformjainak közvetlen forrásai az agrárkomisszió határkövei fennmaradtak (CIL I² 639 sk.). A szekunder források (Diodoros, Livius Periochai, Plutarchos, Appianus és Florus) súlyos forráskritikai problémákat vetnek fel, melyek megnehezítik e kor történeti rekonstrukcióját. A modern szakirodalom eredményeiben mutatkozó jelentékeny eltérések tükrözik a források ingatag voltát.

E korszak magyar kutatói közül Hahn István Appianusnak *A polgárháborúk (Emphyllia)* c. műve (görög–magyar) kiadásával tett szolgálatot a kutatás-

¹⁶ Cato és a „*De agri cultura*”, Bp. 1966., Varro és a *rerum rusticarum libri tres*, Bp. 1971.

¹⁷ Cato történeti értékeléséhez, *Ant. Tan.* 4. 1957. 306 sk., *Zum Problem der Ausgestaltung des überlieferten Cato-Bildes*, *Acta Univ. Debrecen. Ser. Hist.* III. 1964. 3 sk.

¹⁸ *Zur Frage der Warenproduktion in Catos De agricultura*, *Acta Ant.* 11. 1963. 215 sk., *Feriae in familia*, *VDI* 1970. 2. 60. sk. = *Acta Conventus Eirene XI*, Warszawa 1971. 63 sk., *Silva caedua*, *Actes de la XIIe Conférence internationale d'Études classiques Eiréné*, Kolozsvár (Cluj-Napoca) 1972. 169 sk. = *Acta Ant.* 20. 1972. 359 sk., *A vilicus és az itáliai villagazdaság*, *Ant. Tan.* 21. 1974. 189 sk., *Die zeitgenössische warenproduzierende Landwirtschaft in der Sicht Varros*, *Acta Ant.* 18. 1970. 105 sk., *The vilicus and the villa-system in ancient Italy*, *Oikumene* 1. 1976. 109 sk., *Az itáliai mezőgazdasági árutermelés kibontakozása*, 1977. Doktori értekezés.

¹⁹ *Die Formen der Arbeit im röm. Recht*, *Acta Conventus Eiréné XI*. 1974. 21 sk.

²⁰ *Fremde Einflüsse auf die Rechtsentwicklung der klassischen Republik*, *RIDA* 3e Série, 18. 1971. 501 sk.

nak.²¹ Az ehhez a műhöz írt bevezető tanulmánya mellett több dolgozatot szentelt Appianus történetírása értékelésének²² és behatóan foglalkozott e kor egy másik fontos forrása, Florus műve jellegzetességeivel is.²³ Maróti Egon e korszakot érintő kutatásainak középpontjában a szicíliai rabszolgafelkelések²⁴ és a kalózzokkal viselt háborúk problémája áll.²⁵ Több idevonatkozó tanulmányában e problémaköröknek eddig nem tisztázott részleteit tárta fel és a rabszolgafelkeléseket a kalózzok problémájával összefüggésben mint a római rabszolgarendszer válságának szimptomáit értékelte. Kertész István tanulmánya a római harcászatban az i. e. 2. és 1. sz. fordulóján Marius reformja nyomán bevezetett cohors-taktika előtörténetét vizsgálva arra világít rá, hogy ennek az új taktikának alkalmazására már mintegy 100 évvel korábban sor került a 2. pun háború idején, a hispaniai hadszíntéren.^{25/a}

A római köztársaság utolsó (hanyatlási) korszaka (i. e. 78–29) a Spartacus vezette nagy rabszolgafelkeléssel kezdődik és Octavianusnak az actiumi ütközetből való visszatérésével fejeződik be. A rabszolgarendszer elmélyülő válsága a birodalom intézményeinek, sőt magának az államformának az átalakulását is elkerülhetetlenné tette (Caesar diktatúrája). E korszak forrásai, bár szám szerint jelentékenyek, az egyes időszakokra való eloszlásuk egyenlőtlen, ami ismét forráskritikai problémákat helyez előtérbe. Cicero művei és a Caesar-féle corpus²⁶ jelentőség tekintetében kimagaslanak e kor forrásai közül, ellenőrző források hiányában mégis sok a homályos pont, ami szükségképpen teret enged a kutatói szubjektívizmusnak. Miután számos fontos primer forrásunk (Asinius Pollio, röpiratok stb.) elveszett vagy töredékekben maradt ránk (Sallustius: *Historiae*, Cornelius Nepos stb.), a másodlagos források (Appianus, Dio Cassius, Plutarchos stb.) szerepe itt is tényleges eleme a történeti rekonstrukciónak.²⁷

²¹ 1–2. kötet. Bp. 1967.

²² Zur Interpretation der Vulcatius-Prophetie, *Acta Ant.* 16. 1968. 229 sk., Legionorganisation des zweiten Triumvirats, *Acta Ant.* 17. 1969. 199 sk., Appianus és helye az antik történetírásban. Doktori értekezés. 1971., Appian i Alekszandria, *VDI* 1968. 103. 72 sk., Appians Darstellung der sullianischen Diktatur, *Acta class. Debrecen.* 10–11. 1974–1975. 111 sk., Appian e le cerce de Sénèque, *Acta Ant.* 12. 1964. 169 sk.

²³ Florus prooemiumának kronológiai adatai, *Ant. Tan.* 11. 1964. 75 sk., Prooemium und Disposition der Epitome des Florus, Eiréné IV. 1965. 21 sk.

²⁴ De suppliciis. A Spartacus felkelés szicíliai összefüggéseinek kérdéséhez, *Ant. Tan.* 8. 1961. 161 sk., Eunus és Atargati, *Ant. Tan.* 13. 1966. 237 sk., Diodotos Trüphon és a kalózkodás, *Debreceni Kossuth L. Tud. Egyet. Tört. Int. ért. I.* 1962. 9 sk. = Diodotos Tryphon et la piraterie, *Acta Ant.* 1962. 187 sk., Bewusstheit und ideologische Faktoren in den Sklavenbewegungen. Eunus und Atargatis, *Acta Ant.* 15. 1967. 319 sk.

²⁵ A kalózkodás Szicília körül C. Verres propraetorsága idején, *Ant. Tan.* 4. 1957. 29 sk. = *Acta Ant.* 4. 1956. 197 sk., A delosi rabszolgapiac és a kalózkodás, *Ant. Tan.* 9. 1962. 1 sk., Der Sklavenmarkt auf Delos und die Piraterie, Helikon (Messina–Roma) 9–10. 1969–1970. 24 sk., Die Rolle der Seeräuber in der Zeit der Mithridatischen Kriege, *Ricerche storiche ed economiche in memoria di C. Barbagallo I. Napoli* 1970. 480 sk., Kalózkodás a római polgárháborúk korában, *Apolló könyvtár* 1. 1972.

^{25 a} The Roman cohort tactics. Problems of development, *Oikumene I.* 1976. 89 sk. *Vö. Emlékkönyv Hahn I. tiszteletére (az ELTE Ókori történeti tanszékének kiadványai, 5)* 1973. 99 sk. *Ua.: Das spätrepublikanische Rom, Klio* 56. 1974. 543 skk.

²⁶ L. Raditsa, *ANRW I.* 3. 457 sk., J. Harmand, *uo.* 523 sk.

²⁷ C. Becker, *Sallust, ANRW I.* 3. 720 sk. *Vö. Maróti E., A II. Sallustius-levél és Cicero, Ant. Tan.* 5. 1958. 45 sk.

A speciális kutatások szinte áttekinthetetlen sokasága ellenére, mely e kor történeti kérdéseivel foglalkozik, az előbb jelzett forráskritikai problémák miatt számos vitatott, máig sem tisztázott részletkérdés foglalkoztatja a kutatókat. A rabszolga felkelések és a köztársaság válságával kapcsolatos problémák megoldásában jelentős szerepet vállalt a szovjet kutatás. (A. V. Misulin: Spartak c. műve Sz. L. Utcenko kiadásában németül is napvilágot látott 1952-ben. Különösen jelentősek ezen a területen Sz. L. Utcenko,²⁸ J. L. Livsic,²⁹ Sz. N. Benkliev³⁰ és E. Staerman³¹ könyvei és tanulmányai.) A marxista történelemszemlélet terjedésének a nyugati országokban konstatalható megnyilvánulásai közül a legjelentősebb: F. De Martino: *Storia della costituzione romana*², Napoli 1972, 1–5. köt.

A köztársaság utolsó korszakának történeti-társadalmi problémáival foglalkozó magyar kutatások között különösen jelentős Hahn István szovjet és nyugati kritika által egyaránt méltányolt tanulmánya: *Der Klassenkampf der plebs urbana in den letzten Jahrzehnten der römischen Republik*. A plebs urbanának a polgári történetírás által következetesen elbátellizált politikai szerepét és jelentőségét a köztársaság utolsó századában a források adatai alapján újszerűen, tárgyilagosan felméri és értékeli.³² Ugyanehhez a korhoz fűződik Hahn István nem egy, az előbbieket során említett tanulmánya is.^{32/a}

Maróti Egonnak a kalózkodás történetét tárgyaló tanulmányai, valamint a rabszolga mozgalmakat érintő vizsgálatai hasonlóképpen ennek a kornak a problémájához is kapcsolódnak.³³ Különösen figyelmet érdemlők Marótinak M. Antonius Creticus imperium infinitumával foglalkozó fejtegetései,³⁴ valamint azok a vizsgálatai, melyek a kalózkodás és rabszolgák szerepét a második triumvirátussal kapcsolatban világítják meg.³⁵

Főként a forradalmak korának problematikájához kapcsolódik Havas László munkássága. Az i. e. 70-es és 60-as évek társadalmi kérdései és politikai szereplői kötik le érdeklődését, de ezekkel kapcsolatban a külpolitika problémái

²⁸ Krizisz i padenie rimskoj reszpubliki, Moszkva 1965., Ciceron i ego vremja, Moszkva 1970.

²⁹ Szocialno-politicseszkaja bor'ba v Rime, Minszk 1960.

³⁰ Krizisz rimskoj demokratii 70–60 godov, in: Sozialökonomische Verhältnisse im Alten Orient und im Klassischen Altertum, Berlin 1961. 47 skk.

³¹ Raszcvet rabovladel'cseszkih otnosenij v drevnem Rime, Moszkva 1963.

³² In: Hermann–Sellnow: Die Rolle der Volksmassen in der Geschichte der vor-kapitalistischen Gesellschaftsformationen, Berlin 1975. 121 sk. Vö. Hahn I.: A plebs urbana a köztársaság válságos időszakában, Ant. Tan. 16. 1969. 17 sk. A polgári történetírás álláspontját fejezi ki a plebs urbanával kapcsolatban Chr. Meier: Populares, RE X. 599 sk., Res publica amissa, Wiesbaden 1967. 107. sk., P. A. Brunt, Past and Present 35. 1966. 3 sk. Hahn I. tanulmányának értékelésére vö.: E. M. Staerman, VDI 1978. 3. 186 sk., A. Mehl, Gymnasium 84. 1977. 457.

^{32/a} Vö. Acta Ant. 17. 1969. 199 sk., Die Politik der afrikanischen Klientelstaaten in Zeitraum der Bürgerkriege, in: Afrika und Rom in der Antike, Wissenschaftliche Beiträge der Martin–Luther–Universität Halle–Wittenberg 1968. 207 skk.

³³ Vö. Acta Ant. 15. 1967. 319 sk.

³⁴ Ant. Tan. 18. 1971. 22 sk. = Acta Ant. 19. 1971. 259 sk.

³⁵ Ant. Tan. 6. 1954. 213 sk., 9. 1962. 214 sk., 11. 1964. 215 sk.

is foglalkoztatják.³⁶ Érdeklődésének középpontjában Catilina személye és összeesküvése áll, melynek szálait módszeres kutatómunkával törekszik kibogozni.³⁷

Mócsy András kutatásainak súlypontja a római császárkorra esik, egyik fontos tanulmánya azonban Julius Caesar polgárjog-kiterjesztő politikájával áll kapcsolatban.³⁸ Julius Caesar egyik colonia alapítása, Novum Comum (névleges) colonusai polgárjog adományozásának körülményeit vizsgálja és arra a kérdésre keres feleletet, milyen (jogi) lehetőségek nyíltak a római polgárjog megszerzésére azoknak a provinciákban toborzott katonáknak a számára, akik a légiókban teljesítettek szolgálatot. A tanulmányban felsorakoztatott bizonyító anyag mellett szól, hogy ezeknek a katonáknak (fiktív) illetőséget adományoztak valamelyik (latin vagy) római jogú városban és ezáltal nyertek jogcímet a római polgárjog elnyerésére.

A hazai római történeti kutatás – a vizsgált korszakokban – figyelembe véve a kutatók számát és az adott lehetőségeket, az utóbbi 25 év során – úgy hiszem – nem lebecsülhető eredményeket ért el és ennek megfelelő a nemzetközi tudományos életben szerzett tekintélye is. Ez utóbbit erősítette kutatóink részvétele diszciplínánk nemzetközi kongresszusain és a szakma más találkozóin. A nagyobb produkcióra ösztönzően hatott a publikációs lehetőségek bővülése itthon és a külföldön egyaránt, bár ezen a téren még szépen akad javítanivaló. (A nyomdai átfutás túlságosan lassú és ezért a folyóiratcikkek és könyvek megjelenése éveket késik; régóta várat magára az egyetemi oktatók időkedvezmény-igényének teljesítése; a könyvtárban dolgozó kutatók kutatónapjainak rendezése stb.) Nagy fontosságú támogatásnak számítana a kutatás számára, ha a külföldi rendezvényekre utazók nagyobb anyagi segítséget és útiokmányaik megszerzéséhez adminisztrációs könnyítéseket kapnának. Utoljára, de nem utolsósorban a külföldi kiadványok (szövegek, szakirodalom) beszerzésének meggyorsítása és a jelenleginél erőteljesebb (anyagi) támogatása megkönnyítené, gyorsítaná és ösztönözné kutatóink munkáját.

³⁶ Atticus pályakezdése, *Ant. Tan.* 8. 1961. 74 sk., Mithridate et son plan d'attaque contre l'Italie, *Acta class. Debrecen.* 4. 1968. 13 sk., L'arrière-plan politique du procès de perduellio contre Rabirius, *Acta class. Debrecen.* 12. 1976. 19 sk., Cicero: De signis. In *Verrem actionis secundae liber IV.* Kiad., bev., jegyz. – -. Bp. 1968., Verres et les cités de Sicile, *Acta class. Debrecen.* 5. 1969. 63 sk.

³⁷ A Catilina mozgalom külpolitikai hátteréhez, *Ant. Tan.* 12. 1965. 242 sk., Crassus et „la première conjuration de Catilina”, *Acta class. Debrecen.* 6. 1970. 35 sk., La monographie de Salluste sur Catilina et les événements qui suivirent la mort de César, *Acta class. Debrecen.* 7. 1971. 41 sk., Notes sur la candidature de Catilina en 66 avant notre ère, *Acta class. Debrecen.* 9. 1973. 33 sk., Le mouvement de Catilina et les esclaves, *Acta class. Debrecen.* 10–11. 1974–1975. 21 sk., Catilina en Hispanie ultérieure? *Wissenschaftliche Zeitschrift der Univ. Rostock* 23. 1974. 229 sk., La rogatio Servilia (Contribution à l'étude de la propriété terrienne à l'époque du déclin de la république romaine), *Oikumene* 1. 1976. 131 sk., Rome and Egypt in the 60s B. C., *Studia Aegyptiaca* 3. 1977. 39 sk.

³⁸ Die Novocomenses von Cäsar und die fingierte Heimatsangabe der Soldaten, *Oikumene* 1. 1976. 125 sk.